

Záverom treba spomenúť posledný bod, ktorý stojí za zmienku v súvislosti s recenzovanou publikáciou. Autor zámerne rezignoval na tradičné literárno-historické vymedzenie národoveckých autorov z prvej polovice 19. storočia, ktorí sú v literatúre zvyčajne označovaní pod termínom *druhá fáza slovenského národného hnutia*, resp. *druhá etapa národného obrodzenia*. Aspoň v deklaratívnej rovine sa tak pokúsil o akýsi generačný prístup, aj keď priamo v texte výhody či odlišnosti takéhoto vymedzenia (čím sa „všeslovanstvo“ daných autorov ideovo líšilo napr. od všeslovanstva Papánkovo alebo Niederleho?) nie sú pre autora týchto riadkov príliš badateľné. Naopak, celkom výrečne, ba z určitého pohľadu aj nevšedne, pôsobí skutočnosť, že Podolan rezignujúc na tradičné vymedzenia použil termín alebo koncepciu publicistu a amatérskeho historika Viktora Timuru z jeho knihy *Generácia Všeslávie*.⁴ Autor na túto konkrétnu prácu na viacerých miestach kde sa snaží o teoretické uchopenie skúmanej témy priamo odkazuje ako na hlavný inšpiračný zdroj. Prácu od autora kníh ako *Zamľčané dejiny* (2015) a *Odklinanie histórie (a pravdy o vzťahoch Slovanov k Západu)* (2018) Podolan používa ako základný východiskový bod a metodologický rámec pre uvažovanie nad symbolikou Veľkej Moravy počas obdobia nastupujúceho národného obrodzenia.⁵ Dá sa zhrnúť, že recenzovaná publikácia, ktorá je zároveň autorovou habilitáciou, prekvapuje až nečakaným nedostatkom erudície a jalovým uchopením problematiky bez akéhokoľvek podnetnejšieho zistenia. S autorom ale možno súhlasiť v úplne poslednej vete, v ktorej pripúšťa, že téme treba v budúcnosti venovať väčšiu pozornosť.

Matej Harvát
(Historický ústav SAV)

SHEIDEL, Walter. *THE GREAT LEVELER. Violence and the History of Inequality from the Stone Age to Twenty-first Century*. Princeton: Princeton University Press, 2017, 528 p. ISBN 9780691183251.

Je to sen snad každého historika. Napsat knihu, která, byť celá ponořená do historie a založená na archivních datech, se stane aktuální. Mnoha historikům se takový husarský kousek nepovedl. Walteru Scheidelovi ano. Přitom příběh jeho knihy začal zcela nevinně. Nastoupil na vlnu, která posledních deset let v hospodářských dějinách zkoumá

-
- 4 Stojí za to uviesť aspoň dve citácie z textu Timurovej knihy – svojho druhu programového diletantského výkladu o potrebe upevňovania pradávneho slovenského národného dedičstva –, aby si čitateľ urobil patričný obraz o tom, aký typ konceptuálneho myslenia inšpiroval autora recenzovanej publikácie: „*Obyvateľstvo Slovenska je jediným priamym a bezprostredným dedičom a nositeľom veľkomoravskej etnickej kontinuity*“, ako aj: „*Názory a koncepcie, ktoré vychádzajú z iných historických, kultúrnych, sociálnych podmienok a najmä z cudzích záujmov, bez rešpektovania slovenských zvláštností, je treba prehodnotiť a nahradiť vlastným pohľadom.*“ TIMURA, Viktor. *Generácia Všeslávie*. 2. vyd. Nitra: Nitrava, 2018, 368 s. ISBN 9788089869107, s. 14).
- 5 Porov. tiež PODOLAN, Peter. *Generácia Všeslávie a jej koncepcia slovanského národa*. In *Studia Academica Slovaca* 38. Bratislava: Univerzita Komenského, 2009, s. 239 – 254. ISBN 9788022326674.

novou variantu základní otázky této disciplíny: proč jsou některé země bohaté a jiné chudé. Novou krev výzkumu dal před šesti lety Thomas Piketty svou knihou *Capital for Twenty-First Century* (Harvard University Press, 2014), v níž zkoumá zdroje a souvislosti existující příjmové a majetkové nerovnosti ve světě. Scheidelova kniha v této linii pokračuje, když odpovídá na otázku, jak byla v dějinách nerovnost likvidována nebo alespoň omezoována. Kdo by hádal, že kniha je o sociálních politikách moderních států, hluboce by se mýlil. Autor dokonce dospěl ke zcela opačnému závěru: stát je jeden z faktorů růstu nerovnosti. A jeho odpověď, kdo jsou ti skuteční „leveleři“ je dnes nadmíru aktuální: nerovnost totiž dokázaly v dějinách odstranit jedině války, revoluce, státní bankroty a – pandemie.

Hlavní hypotéza knihy se opravdu nečte dobře: napříč časem a rozdílnými úrovněmi ekonomického vývoje je absence velkých násilných zlomů nezbytným předpokladem vysokého stupně nerovnosti. (s. 62) Pro vlastní analýzu nerovnosti Scheidel používá Giniho koeficient a podíl nejvyšších příjmů, ale místy podrobuje kritice jejich limity. Ty z velké části spočívají v dostupnosti dat. Jakkoliv je kvantitativní analýza založena na skutečně obdivuhodném souboru dat, částečně archivních, ale v převážné míře pocházejících ze sekundární literatury, limit per představuje rozsah Scheidelovy analýzy. Kniha totiž zabírá období deset tisíc let před Kristem až do dnešní současnosti a to napříč světem. Zahnuje indiánské kmeny severní Ameriky, bohaté říše Ameriky jižní, Asii, Evropu i Afriku. Je nicméně zřetelné, že nejlepší datasety byly historiky dosud vytvořeny pro evropské dějiny a proto je Evropa, lépe řečeno její západní část, v dlouhodobé analýze nejčastějším centrem analýzy; mezi příklady se jednou mihne pravěká Morava a jednou postkomunistické země jako jedna skupina.

Hluboko do historie jdoucí sondy ukazují, že nerovnost v rozdělení společenského bohatství ani příjmová nerovnost nejsou specifikem dvacátého prvního či dvacátého století. Naopak, období rovnosti jsou spíše výjimkou. Jedinou dlouhodobou výjimkou bylo období tak před 200 tisíci lety, období před vznikem prvních státních útvarů. V této souvislosti je pozoruhodné, že tehdejší situaci autor inerpretuje jako prvobytně pospolnou společnost, aniž tento termín použije, a aniž byt' jednou zmíní Karla Marxe (s. 25–61). V kapitole Říše nerovností potom autor řadou příkladů od pravěku až do současnosti dokládá, že nerovný přístup k bohatství souvisí s formováním prvních států desetitisíce let před Kristem. Nerovnost se tudíž v dějinách lidstva začíná projevovat už v prvním období stability po poslední době ledové, kdy příznivé klimatické podmínky podporovaly ekonomický rozvoj a umožnily vznik zemědělství i prvních států. Tady má své kořeny privatizace bohatství a jeho akumulace v rukou omezené skupiny. (s. 68–69) Jinak řečeno, vznik státu přispěl k rozvoji nerovnosti naprosto zásadním způsobem – zrodil totiž politicko-ekonomickou elitu, odměňovanou za svou loajalitu a institucionalizoval tak nerovnost.

Podle Thomase Pikettyho 1 % nejbohatších lidí na světě dnes ovládá polovinu světového bohatství a nerovnost dál roste. Jestliže v roce 2010 388 nejbohatších lidí na světě vlastnilo takový majetek jako polovina lidstva, tedy tři a půl miliardy, v roce 2015 už to bylo jen 62 lidí. Ovšem nejzásadnějším obdobím pro růst nerovnosti bylo období vítězství průmyslové revoluce a „budování“ kapitalismu: koncentrace bohatství mezi léty 1700 a 1900, kdy se ztrojnásobil hrubý domácí produkt na hlavu, stoupl podíl nejbo-

hatšího 1 % obyvatel na bohatství z 39 % na 69 %. V roce 1873 – v roce první velké hospodářské krize evropského kapitalismu – koeficient koncentrace půdního vlastnictví dosáhl 0,94 – maximum je jedna, samozřejmě (s. 104). Tím mimochodem bere za své desetiletí akceptovaná teorie Simona Kuzněče, že ekonomický rozvoj a růst sice nejprve zvýší, ale pak sníží nerovnost ve společnosti.

Nicméně autor se důsledně vyhýbá pragmatickému ekonomickému zkoumání vlivu nerovnosti na ekonomický růst a všímá si spíše faktu, že vyšší příjmová nerovnost měla a má vždy za následek nižší mezigenerační mobilitu. Navíc, v rozvíjejících se ekonomikách vede k občanským válkám a ve vyspělých ekonomikách má za důsledek nižší pocíťovanou míru spokojenosti (štěstí). Uvědomuje si přitom, že míru nerovnosti ve společnosti je třeba kontextualizovat – časově i místně. Proto otázku klade obráceně a ptá se, v důsledu jakých událostí byla nerovnost odstraněna či zmírněna.

První odpověď by se dala formulovat následovně: lidská společnost dosud vždy selhávala v hledání nástrojů, jak se s problémem nerovnosti vypořádat. Druhá odpověď je ještě radikálnější: k efektivnímu vyrovnání majetkových rozdílů dochází jediné skrze násilné šoky, které alespoň dočasně srovnají důsledky kapitálových investic, komercializace a přehlídky politické, vojenské a ideologické moci predátorsky se chovajících elit. Těmito šoky jsou v knize války, revoluce, státní bankroty a pandemie.

Každému z těchto (částečně) nově pojmenovaných apokalyptických jezdců – v Apokalypse svatého Jana jde o nemoc, válku, bídu a smrt – je věnována jedna kapitola. Není to veselé čtení – kvantitativní údaje hovoří o mrtvých, ožebračených, strádajících. Všichni jezdci apokalypsy dělají opravdu špinavý business.

Co se týče války (s. 115–209), v moderní době jsou válka a léta bezprostředně následující pobídkou přeměrování bohatství od bohatých vlastníků k více egalitářskému korporativismu a více diverzifikované vlastnické struktuře. Nástrojem může být pozemková reforma či progresivní zdanění nebo obojí. Příkladem je autorovi Japonsko, kde nižší míra nerovnosti vydržela od konce druhé světové války až do začátku 90. let. Autor říká, učebnicový příklad války, která vede k egalitarianismu. Ve skutečnosti je to zcela mimořádný příklad. Vždyť ty nástroje implementovala vítězná americká administrativa. Jako pozitivní příklad může být v této souvislosti vnímáno i nacistické Německo: vždyť i tam najdeme státní podpory, státní podnikání, sociální transfery, státní investice do určitých odvětví – a dokonce zaměstnávání žen!

Důležité je, že jakkoliv tyto prvky byly v souvislosti s druhou světovou válkou zaváděny v různé míře napříč světem, bohatství se ve finále rozdělovalo mezi méně lidí (válečné ztráty) a v mnoha zemích byla pouze jedna skupina bohatých vyměněna za druhou. Přesto k vyrovnání došlo. K relativnímu, dovoluji si namítnout, protože situace před válkou byla radikálně nerovnostářská. V osmi z deseti v této subkapitole analyzovaných zemí panovala před první světovou válkou nejvyšší míra nerovnosti v měřené historii, a třicet let mezi léty 1914 a 1945 to změnilo. Ovšem autor následnou po-válečnou niveлизaci fakticky spojuje nikoli s válkou samotnou, ale s nástroji, které po jejím skončení státy implementovaly do svých politik: podstatnou část kapitoly nevěnuje válce nýbrž fiskální evoluci a zdanění a zbytek vzniku a rozvoji odborového hnutí a tripartity – a sociálního státu. Nenabízí tak víc, než už vysvětlil Piketty, totiž proč po druhé světové válce nezačala hned vzrůstat nerovnost, a proč k tomu došlo až v sedmdesátých letech.

Když však jde dál do minulosti, dochází k závěru, že ve válce ztráceli vždy všichni členové společnosti, ale bohatí více, protože měli vždy více co ztratit. K nivelizaci proto docházelo pouze omezeně a pouze krátkodobě – dřívější bohaté nahradili noví bohatí, lépe řečeno váleční zbohatlíci. Ze všech příkladů je zřejmé, že válka sice mění strukturu bohatství, ale ne vždy ve prospěch nejchudších. Ale není válka jako válka, chtělo by se říci. Sheidelův závěr totiž je, že aby válka skutečně sehrála roli rovnostáře, musí jít o válku světovou a doprovázenou masivní mobilizací obyvatelstva i zdrojů. Tím – opět aniž cituje – kopíruje Leninovy teze o imperialismu jako nejvyšším stadiu kapitalismu. (s. 138)

Jestliže válka je zaměněna za zdanění a vzestup unionismu a sociálního státu, výsledky analýzy revolucí (ruské, čínské a francouzské) jsou ještě více ambivalentní. Autor například přehlédl, že měřit nerovnost v socialistických zemích příjmovou nerovností a distribucí bohatství není dostačující. Existovaly i jiné překážky sociálního vzestupu, které měly co do činění s odporem vůči vládnoucí ideologii, s nevhodným třídním původem nebo „jen“ s pohlavím. Autor vlastně jako jediný důvod, proč revoluce nivelizuje společnost, analyzuje fakt, že revoluce mění přístup ke zdrojům. To je podle mého názoru metodologicky nevhodný přístup. Jistě, každá revoluce otřásá společností v základech, každá má své poražené, každá se staví proti bohatým – ale i když ideologie hovoří o bohatých bez přívlastků, praxe vždy myslí stávající (lokální a dočasné) bohaté. Autor ostatně sám připouští (s. 217–218), že dekrety Ruské revoluce zaváděly rovnost, ale jejich ekonomické důsledky byly katastrofální. Zničily cíle, kterým mělo být prokázáno dobrodiní – pozemková reforma zničila rolníky, znárodnování průmyslové dělníky. Že ožebračila aristokracii je známá věc, ale autor neanalyzuje, jaké skupiny společnosti díky ní pohádkově zbohatly. Kdyby tak činil, Giniho koeficient pro Sovětský svaz by možná překonal ten dnešní, světový – našel by totiž pár jedinců ovládajících mnohem více než polovinu veškerého společenského bohatství, jakkoliv to nebylo jejich soukromé, ale „znárodněné“ bohatství. Minimálně šest milionů mrtvých rolníků a pokles reálných mezd mimo zemědělství na polovinu mezi léty 1928 a 1948 (s. 219–220) hovoří za vše. Stejně jako to, co se stalo poté, když byla revoluce definitivně poražena: nerovnost neexplodovala, jenom se vyjevila: v roce 2010 kontrolovalo 10 % nejbohatších Rusů 85 % národního bohatství. Giniho koeficient vylétl z roku na rok téměř na dvojnásobek (z 0,28 v roce 1990 na 0,51 o pět let později).

Situace v Číně byla obdobná, a s podobnými konsekvencemi. Co se týče francouzské revoluce nenachází autor na základě kvantitativní analýzy nic co by nasvědčovalo, že revoluce vyústila ve srovnatelnou nivelizaci jako dvě největší revoluce 20. století – ruská a čínská. Změny ve vlastnické struktuře, stejně jako v distribuci bohatství a příjmové nerovnosti byly podle něj zcela marginální.

Kromě těchto tří revolucí jsou předmětem autorova zájmu spíše revolty omezeného rozsahu a lokálního dopadu. Revolucí jsou tak i pozemkové reformy, které autor považuje za úspěšné, pokud se jimi podařilo omezit největší pozemkové držby v dané zemi. Což, jak víme ze středoevropského prostoru po první světové válce, není vždy důkazem, že došlo ke zmírnění společenské nerovnosti. Zmiňuje ale také německé selské povstání v 16. století či povstání bulharských rolníků proti Tatarům v roce 1278. Je zřejmé, že žádná z těchto předmoderních událostí vývoj nerovnosti ve společnosti neovlivnila.

Vzhledem k tomu, že v komunistických zemích konec revolucí nastolených režimů vedl k bezprecedentnímu nárůstu nerovnosti, není možné než konstatovat, že kniha podává kvantitativní důkazy, že milionové oběti ve jménu rovnosti vyšly nazmar.

Systémový kolaps státu, třetího jezdece apokalypsy, definuje Sheidel jako likvidaci stávajícího ekonomického a sociálního řádu. Postupuje sice obráceně, než v kapitole věnované revoluci – od několika příkladů z předmoderní doby (Čína v době dynastie Tang, kolaps Římské říše, kolaps říší před-kolumbovské Ameriky, Stará doba královská v Egyptě) přechází k současnosti (Somálsko). Už z úvodních vět této kapitoly je zřejmé, že autor bude jen těžce hledat prvky, které kolaps státu odliší od revoluce, která kolaps stávajícího systému také přináší. A skutečně. To, co označuje za státní bankrot je spíše revoluce jako předání moci mezi dvěma skupinami elit, doprovázené čistkami a dalšími podobnými nástroji, jaké používá v jeho vymezení revoluce. Vést distinkci mezi těmito dvěma jevy tak, jak si je definoval, je skutečně obtížné.

Co se dopadu kolapsu státu na nerovnost ve společnosti týče, slovy autora „*Ve společnostech, kde příjem elit byl do značné míry funkcí příjmů přímo generovaných z podílu na realizaci politické moci, kolaps státu zasáhne elity více disproportčně než války, které pouze narušují ekonomické aktivity.*“ (s. 264, pozn. č. 8) Nicméně z této poznámky autor nevyvozuje závěry v tom smyslu, že pouhé nahrazení jedné skupiny druhou neznamená snížení nerovnosti ve společnosti – spíš naopak. Státní kolaps stejně jako revoluce ukazují, jak rychle může zmizet vládnoucí dynastie a bohatí zchudnout, a jak spektakulárními politickými bouřemi může stát projít.

Metodologická past je podle mého názoru skryta v definici státu a její aplikaci na kvantitativní data. Stát je sice definován jako obecný pojem pro určitou strukturu moci (s. 279), ale pojem samotný je vždy nakonec používán ve smyslu konkrétního státu. Takže každý příklad vypadá, že při kolapsu starý stát zanikl a vznikl zcela nový. Což neodpovídá historické skutečnosti. Teprve v popisu situace v dnešním Somálsku si autor klade obecnější otázku, zda je to kolaps určitého typu státní moci co ovlivňuje existující nerovnost – ať už příjmovou, či v rozdělení bahtství. Příklad Somálska totiž ukazuje, že příjmy ze zestátněného a vyvlastněného průmyslu se jen nepatrně přeměnily v sociální transfery a neovlivnily blahobyt nejširších vrstev: vznik brutálního kleptokratického státu v Somálsku je tak v posledku důkazem, že stát je problém, a ne řešení.

Války, revoluce a státní bankroty mohou být velmi krvavé, ale dost si své oběti vybírají. Poslední jezdec apokalypsy si nevybírá. Hlavní roli nehrají lidé, jejich vášně, nevráživosti a neřesti, nýbrž bakterie a viry. A také má v dějinách zcela jiné důsledky.

Ve 14. století pandemie postihla celou tehdejší (známou) civilizaci. V roce 1347, v předvečer desetiletí trvající vlny tzv. černé smrti, byla Evropa jako celek nejvíce ekonomicky rozvinutá i nerovná od dob Římské říše a období moru, které po rozpadu Říše římské následovalo. Od té doby šest set let nepřetržitě rostlo bohatství Evropy i nerovnost jejich obyvatel.

Mor vypukl v poušti Gobi kolem roku 1320, odkud se přes infikované hlodavce a blechy rozšířil v Číně. Odtud jej obchodnické karavany roznesly všemi směry. V roce 1345 se objevil na Krymu, kde se jím nakazili italští obchodníci (nejspíš se s nimi nalodilo i pár krys a blech) a na svých lodích jej dopravili do Janova. Odtud se nákaza rychle – v závislosti na obchodních cestách – rozšířila do celé Evropy. Dopady na světovou populaci

byly strašné. Během několika dnů zabíjel mor 50–60 % těch, které napadl. Moderní odhady hovoří o ztrátách 25–45 % populace podle pozice daného města či země v tehdejší světovém obchodu. Podle těchto odhadů čítala evropská populace v roce 1300 94 milionů, zatímco o sto let později stále jen 68 milionů. V průběhu 14. a 15. století se mor do Evropy vrátil 14x. Během té doby každá evropská generace čelila dvěma až třem jeho vlnám. Největší ztráty na lidských životech zaznamenala Anglie. Ztratila 6 milionů obyvatel a na před-morovou úroveň počtu obyvatel se vrátila až na počátku 18. století.

Příběh morové rány ze 14. století lze zobecnit: pandemie vyrovnává společenskou nerovnost tím, že radikálně snižuje počet obyvatel, a tím mění poměr mezi dostupnými zdroji a počtem lidí, kteří mohou pracovat tím, že snižuje cenu zdrojů (nabídka převyšuje poptávku) a zvyšuje cenu práce (poptávka převyšuje nabídku). A tento efekt je dlouhodobý. Po morové ráně 14. – 15. století trval několik staletí.

Shrnuto: mezi čtyřmi „rovnostáři“ jenom pandemie dokáže nerovnovážnou dělbu bohatství zlikvidovat zásadně a dlouhodobě. Ostatně, jejich „pozitivního“ vlivu si všiml už Thomas Malthus na konci 18. století. Válka to dokáže také, ale jedině v případě, že jde o válku světovou, doprovázenou masovou mobilizací. Všechny ostatní války ještě více ochudí nejchudší část populace a dají zbohatnout té už tak nejbohatší části společnosti. Možná se vymění pár jmen mezi těmi nejbohatšímu, podstata zůstává. Revoluce a státní bankroty jsou v potírání nerovnosti ve srovnání s totální válkou a pandemií úplní žabaři. Revoluce navíc vedou k růstu nerovnosti také z dlouhodobé perspektivy, protože umožňují o několik řádů větší nerovnost ve společnosti, než jakou odstraňovaly. Příklad konce Ruské revoluce ve zhrucení komunistických režimů a nástup oligarchů k moci v nich (ekonomické i politické) je jedním důkazů pro toto tvrzení.

Co z poselství čtyř jezdců apokalypsy vyplývá za poučení pro nás v dnešní době světové pandemie? Pamětníci té poslední, z let 1918–1919, už téměř nežijí, a pokud ano, byly to děti. Žije velmi málo pamětníků Velké hospodářské krize, pamětníků druhé světové války také ubývá. Jakkoli se kniha Waltera Sheidala čte jedním dechem, s rostoucím počtem stran se ve mně rodila otázka, na kterou kniha neodpovídá. Není těch jezdců Apokalypsy více? Třeba stárnutí populace? Jak autor také uvádí, od sedmdesátých let svět zažívá bezprecedentní růst bohatství stejně jako jeho nerovnoměrného rozdělení. Zároveň se očekává, že medián věku evropské populace vzroste z dnešních 39 na 49 v roce 2050, a průměrný věk dožití mužů dosáhne 89 a u žen 95 let. Nehrozí nám, že přehlédneme, že pátým jezdcem apokalypsy je stárnutí? A co zničené životní prostředí?

Překvapivě, jediné možné nástroje obrany jsou stejné, jako potřebuje Evropa a celé lidstvo v současné pandemii: silné zdravotní a sociální systémy, a demokratická pravidla vládnutí. A to není nutně úkol státu, resp. je to úkol státu v historicky zcela nedávné době a v omezeném počtu zemí, a na odstranění nerovnosti neměl významný vliv. Historicky převažující formou efektivního řešení krizí jsou nástroje altruistické, svépomocné a komunitní. To se dnes jasně ukazuje stejně jako to, že státy selhávají. Nejsilnější poselství knihy je tak pro dnešní dobu ona kontroverzní teze o tom, že stát nerovnost vytváří a posiluje nikoli řeší.

Antonie Doležalová
(*Institut ekonomických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova*)